

LILIA CITKO
Białystok

Nazwiska patronimiczne w tradycji nazewniczej Wielkiego Księstwa Litewskiego

Formacje patronimiczne z przyrostkami *-icz*, *-owicz/-ewicz* utożsamia się zwykle ze środkami identyfikacyjnymi typowymi dla historycznej (i współczesnej) antroponimii białoruskiej, w mniejszym stopniu ukraińskiej¹. Na gruncie języka polskiego ten typ nazewniczy nigdy nie był ekspansywny, względnie często formant *-ic*, *-owic* występował w XV–XVI w. jedynie na Mazowszu, dość wcześnie pod wpływem ruskim przekształcony został na *-icz*, *-owicz*².

Wskazujący pierwotnie na pochodzenie prasłowiański sufix *-itjo* i jego późniejsza, rozszerzona o posesywny *-ov-* po wygłosowej spółgłosce podstawy, odmianka *-ovitjo*, najwcześniej potwierdzony został w nazwach plemiennych typu *Obodrici* (obok *Obodryjane*), *Dědošici* (*Dědošjane*), *Lędici* (*Lędjane*), ruskich *Dregoviči*, *Radimiči*, *Krivičiv*³.

Przyczyn upowszechnienia nazw typu patronimicznego na obszarze zachodnioruskim upatrywać należy w procesach socjo-etno-onomastycznych zachodzących w XV–XVI wieku na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego, gdzie formacje z „wiczem”, jak pokazują źródła, m.in. latopisy litewsko-ruskie oraz dokumenty wydawane w Wilnie w kolejnych tomach *Metryki*

¹ G. Shevelov, *Nazwiska słowiańskie na -kevič*, [w:] *Symbole philologicae in honorem Vitoldi Taszycki*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1968, s. 303–314; B. O. Unbegaun, *Russkije familii*, Moskwa 1989, s. 204, 230.

² S. Rospond, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 108.

³ L. Bednarczuk, *Derywacja nazwisk (od)etnicznych mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego*, *Studia nad polszczyzną kresową*, t. X, 2001, pod red. J. Riegera, s. 49.

Litewskiej, stanowiły najczęstszy typ nazwiska bojarzkiego. Wraz z emigrantami z Księstwa nazwiska na *-icz*, *-owicz/-ewicz* dotarły na terytoria wielkoruskie, stając się formami homonimicznymi z typowymi dla Rusi Moskiewskiej patronimikami (*otčestvam*). Nigdy jednak na tym obszarze nie uległy procesowi petryfikacji, tj. nie przekształciły się w nazwiska, co wiąże się ze specyficzną ich pozycją i statusem w obrębie takiej kategorii antroponimicznej, jak *otčestvo*. Pozycja ta wynika z ich odmiennej w stosunku do typowo posesywnych sufiksów *-ow/-ew*, *-in* charakterystyki słowotwórczej i semantycznej. Analizując rozwój patronimików wschodniosłowiańskich H. Milejkowska⁴ zauważa, że żadna z form patronimicznych na *-ow*, *-ew*, *-in* nie była odizolowana słowotwórczo od klasy przymiotników dzierżawczych. Formy z *-icz* natomiast często występowały w grupie nominalnej w pozycji rzeczownika, por. *Kazimeriči* trie: Lestko, Zemomysl, Volodislav; *Volodimeriči* b'jachusja so *Olgovič*⁵. I jedynie te formy cechowała odrębna od przymiotników semantyka oznaczania stosunków dziedziczenia, należenia do jednej rodziny.

Równoległe z sufiksem *-icz* używane były jego formy pochodne *-owicz/-ewicz*; jednak największą ich frekwencję, głównie w tekstach południowo-zachodniej Rusi, obserwować można od XIV–XV wieku. W najstarszych dokumentach, jak wynika z badań H. Milejkowskiej⁶, użycie form patronimicznych z sufiksem *-owicz/-ewicz* ograniczone było w pewnym stopniu ich semantyką. W związku ze specyficznym znaczeniem tych form, sprowadzającym się do wskazywania, czym dziedzicem była dana osoba, używano ich początkowo jedynie w stosunku do osób posiadających dziedziczne majątki. Byli to kniaziowie, bojarzy. Jako formy związane jeszcze w XV wieku z określoną pozycją stanową, w XVI–XVII wieku stały się przywilejem osób zajmujących wysokie stanowiska w państwie – m.in. członków dumy, urzędników skarbowych. Następne stulecie przyniosło ograniczenie administracyjne w postaci „tabeli o rangach”, zezwalające na użycie form z „wiczem” tylko pięciu pierwszym kategoriom urzędników⁷.

Podobne ograniczenia nie dotyczyły nazewnictwa w Wielkim Księstwie Litewskim, co zadecydowało o upowszechnieniu typu nazwiska patronimicznego początkowo w nominacji szlachecko-bojarzkiej, następnie zaś wśród

⁴ H. Milejkowska, *Patronimica wschodniosłowiańskie w XI–XV w.*, Biuletyn PTJ, XXV, 1967, s. 177–192.

⁵ Ibidem, s. 182.

⁶ H. Milejkowska, *Patronimica wschodniosłowiańskie...*, s. 187.

⁷ B. A. Uspenskiy, *Socjalnaja žizn' russkich familij*, [w:] B. O. Unbegaun, *Russkije familii*, Moskwa 1989, s. 336–364.

innych warstw społecznych, głównie mieszczaństwa. W najstarszych łacińskich kronikach litewsko-ruskich identyfikacja przedstawicieli rodów kniaziowskich i bojarskich za pomocą formacji na *-owicz*, *-ewicz* stanowi domenę nazewniczą. Na uwagę zasługuje ponadto tytułatura osób identyfikowanych za pomocą patronimików. Najczęściej, jak dowodzi tekst XVI-wiecznego łacińskiego łopiszu – „Kroniki Bychowca”⁸, towarzyszy im leksem *knjaź*, por. *kniaź Fedor Korjatowicz* 11, *kniaź Semen Iwanowicz* Możayski 71 i in., nieco rzadziej *pan*, np. *pan* Spytok *Spytkowicz* 40, *panu* Fedoru *Januszowiczu* 74. Z badań L. Bednarczuka⁹ wynika, że w ruskich dokumentach Wielkiego Księstwa Litewskiego wyrazu *pan* używa się powszechnie w tytułach wojewodów, kasztelanów, starostów, marszałków, wchodzących do Rady Hołspodarskiej Księstwa już za czasów Witolda. Potwierdza to również tekst „Kroniki Bychowca” dostarczający licznych przykładów występowania leksemów *knjaź*, *pan* w połączeniu z formułami identyfikacyjnymi zawierającymi patronimika, np. *hetmana pana* Olechna *Sudymontowicza* 59, *marszałka zemszokho pana* Petra *Janowicza* 63, *wojewode-że* Branskomu *panu* Stanisławu *Bartoszewiczu* 67, *pana* Stanisława *Janowicza* *starosty* Żomoytszokho 74, *wojewody* Połockokho *pana* Stanisława *Hlebowicza* 74 i in. Należy podkreślić, że w wielu wypadkach do identyfikowania najważniejszych osób w państwie kronikarz używa rozbudowanych trójczłonowych formuł nazewniczych, w których obok imienia i formacji patronimicznej pojawia się element dodatkowy w postaci relacyjnego przymiotnika odmiejscowego z sufiksem *-ski*. Ten element identyfikacyjny używany jest zwykle w odniesieniu do książąt, a tworzony od nazw miast, dzielnic, znajdujących się w ich władaniu, por. Jurj *Narymontowicz Belski* 33, kniazia Daniła *Seminowicza Holszanszokho* 47 i in.

W „Kronice Bychowca” formant *-icz*, *-owicz/-ewicz* tworzy derywaty od różnych podstaw:

a) oficjalnych (pełnych) form imion chrześcijańskich, np. kniaź wielki Twerski Borys *Alexandrowicz* 42, kniazia Wołodymira *Andrejewicza* 32, kniazia Iwan *Borysowicz* Kijewskij 36, kniazia Wasilija *Dmitryjewicza* 31, pan Mikołaj *Jurjewicz Hlebowicza* 69, pana Fedka *Hryhorjewicza* 63, pana Petra *Janowicza* 63, kniazia Semena *Jewnutewicza* 31, kniaź Iwan *Jurjewicz Belskij* 36, kniazia Hleba *Konstantynowicza* 31, Semen *Michajłowicz* Słucki 73,

⁸ *Kronika Bychowca*, [w:] Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez T. Narbutta, Wilno 1846.

⁹ L. Bednarczuk, *Losy wyrazu pan na Litwie i Rusi*, [w:] Kultura i języki Wielkiego Księstwa Litewskiego, pod red. M. T. Lizisowej, Kraków 2005, s. 137.

pana Mikołaja *Mikołajewicza* 68, Jurja *Lwowicza* 9, książę Fedor *Patrykiewicz* Wolski 36, księcia Andreja *Wołodymirowicza* Mohilewskiego 29, pana Jurja *Zenowewicza* 64, Michałyszka *Zygmontowicza* 49;

b) form deminutywno-hipokorystycznych imion, por. pana Bohdana *Andruszkowicza* 59 (*Andruszko* < *Andrej*), panu Stanisławu *Bartoszewiczu* 67 (*Bartosz* < *Bartłomiej*), pana Iwana *Chodkiewicza* 60 (*Chodko* < *Chodor*, *Feodor*), książę Iwan *Jewłaszowicz* 36 (*Jewłaszko* < *Jewłasij*), pana Stańka *Kostewicza* 59 (*Kost(a)* < *Konstantyn*), Andreia *Sakowicza* 50 (*Sak* < *Isaakij*);

c) odapelatywnych formacji przezwiskowych: pana Juszka *Golcewicz* 46 (*Golec* < ap. *golec*), Kazimir *Lokietkowicz* 19 (*Lokietek*);

d) dwuczłonowych imion słowiańskich: panowe *Nemirowiczy* 38 (< *Niemir* Mal 72), książę Jurj *Światosławicz* 35, książę Hleb *Światosławowicz* Smoleński 36 (< *Swjatoslaw*, pol. *Świętosław* Mal 75) lub ich form skróconych: pan Spytok *Spytkowicz* 40 (< *Spycigniew*, *Spycimir* Mal 74);

e) zeslawizowanych imion litewskich, najczęściej dwuczłonowych, wyjątkowo jednoczłonowych: Gasztołtu *Gasztołtowicz* 20 (< lit. im. dwuczł. *Góstautas*, *Góstautas* LPŻ I 630, 694), Olgierd *Gidyminowicz* 20 (< lit. im. dwuczł. *Gediminas* LVKŻ 167), książę Andrey Połocki *Kestutewicz* 36 (< lit. im. jednoczł. *Kęstutis* LVKŻ 226), Zygmonta *Korbutowicza* 47 (< lit. im. dwuczł. *Kāributas* LVKŻ 220), Fedor *Korjatowicz* 19, książę Hleb *Korjatowicz* 36 (< lit. im. dwuczł. *Kārijotas* LVKŻ 221), pana Petra *Mongirdowicza* 46 (< lit. im. dwuczł. *Maņgirdas* LVKŻ 258), Jurj *Narymontowicz* Belski 33 (< lit. im. dwuczł. *Narimantas* LVKŻ 282), książę Iwan *Olgimontowicz* 33 (< lit. im. dwuczł. *Algimantas* LVKŻ 68), Korbut *Olgirdowicz* 33 (< lit. im. dwuczł. *Algirdas* LVKŻ 69) lub ich form skróconych, często rozszerzonych formantami komponowanymi typu *-uszko*, np. księcia *Sanguszkowiczy* 51 (< formy skróconej *Sāngas*, *Sāngis* od im. dwuczł. typu *Sāngaudas*, *Sāngailas* LVKŻ 321).

W latopisie wystąpiła też jedna formacja patronimiczna z przyrostkiem zawierającym element dzierżawczy *-in-*: pana Iwana *Ilinicza* 59 (< im. *Ilja*).

Typ nazwiska patronimicznego zdominował również antroponimie Podlasia w XVI wieku. W dokumentach północnopodlaskich struktury wywodzące się z pierwotnych formacji ojcowskich stanowią ponad połowę zgromadzonego zbioru antroponimów¹⁰. W zasobie środków językowych deriwujących takie formy najwyższą frekwencją odznaczały się sufiksy *-icz*, *-owicz/-ewicz*. Identyfikacja za pomocą formacji patronimicznych obejmuje

¹⁰ L. Citko, *Nazewnictwo osobowe północnego Podlasia w XVI w.*, Białystok 2001, s. 126.

zarówno przedstawiciele znanych rodów (*Chodkiewicz, Bohatyrowicz*), jak też bojarów, drobnej szlachty, mieszczan. Obok kontekstu źródłowego dodatkowymi elementami wskazującymi na pochodzenie społeczne osoby identyfikowanej były kwalifikatory stanowe. W odniesieniu do szlachty najczęściej stosowano w źródłach z Podlasia określenia typu *pan, jegomość pan, szlachcic, szlachetny, urodzony*, łacińskie *nobilis, generosus, dominus*. Określenia łacińskie pojawiały się zwykle w formułach identyfikacyjnych zawierających nazwy odmiejscowe z sufiksem *-ski, nobilis Valerianus Snopkowski, generosus Joannes Tarkowski*, rzadziej patronimika, np. *nobilis Andreas Augustynowicz*.

Przynależność stanową osób identyfikowanych z użyciem formacji na *-icz, -owicz/-ewicz* najczęściej wyrażają leksemy: *pan*, np. *iego mlci pana Hrehora Chotkiewicza Pana Trockiego, Pan Olbrych Irzykowicz, Pan Aleksander Jerzykoicz, pan Alexander Pawłowicz, imp. Józefa Wołowicza* oraz *szlachcic, szlachetny*, por. *ślachetny Bartosz Grzywicz, ślachetny Wawrzyniec Januszowicz, śl. Józef Kunczewicz, szl. Jurgi Lewoniewicz, slachetny Grzegorz Miskiewicz, szl. Łukasz Paszkowicz, śl. Mikołaj Pietroicz, szl. Jac-ko Prociowicz, szl. Klimek Tarassowicz, ślachetny Jan Tomkowicz, szl. Iwan Wasilewicz, śl. Mikołaj Waskiewicz, sl. Grzegorz Więclawowicz Czyżewski*.

W znacznej liczbie zapisów źródłowych konstrukcje zawierające derywaty patronimiczne nie są poprzedzane żadnym wyróżnikiem społecznym. Zwykle ma to miejsce w inwentarzach miast (Suraża, Brańska, Narwi), zawierających spisy mieszczan – dzierżawców gruntów oraz ich zobowiązania czynszowe. Określenia typu *mieszczanin Narewski Marcin Joltuchewicz* pojawiają się w dokumentach sporadycznie, zwykle występują dwuelementowe formuły nazewnicze bez wyróżników stanowych. Struktury patronimiczne na *-icz, -owicz/-ewicz* zaczęły odgrywać istotną rolę w identyfikacji mieszczan podlaskich już w połowie XVI wieku. Np. w rejestrze mieszczan suraskich z 1560–1563 r. na 530 odnotowanych osób 180 identyfikuje się z użyciem form na *-icz, -owicz/-ewicz*¹¹. Świadczy to o oddziaływaniu wzorca nazwiska stosowanego przez warstwę uprzywilejowaną na formowanie się typów nazewniczych innych grup społecznych.

Formanty *-icz, -owicz/-ewicz* mogły być dodawane do podstaw o różnym pochodzeniu:

a) odimiennych, np. *Abramowicz, Awdziejowicz, Hryniewicz, Ihnatowicz, Januszkowicz, Kościukowicz, Mikielewicz, Romaszkowicz, Truchonowicz, Tyszkiewicz, Wasilewicz*;

¹¹ Ibidem, s. 129.

b) odapelatywnych (odprzezwickowych), np. *Baranowicz, Guzewicz, Husakowicz, Jeleniewicz, Klekotkowicz, Lisowicz, Szulakowicz, Woronkowicz, Zubowicz, Żochowicz*;

c) odzawodowych, np. *Bednarzowicz, Bundarowicz, Kowalewicz, Ławnikowicz, Prokuratorowicz*;

d) odetnicznych, np. *Lachowicz, Litwinowicz, Łotwinowicz, Mazurowicz, Rusaniewicz, Rusowicz, Żmujdzinowicz*;

e) zeslawizowanych antroponimów bałtyckich (ich etymologie podane są w cytowanej pracy L. Citko), np. *Burnoszewicz, Gerwelowicz, Golginowicz, Koriatowicz, Narbutowicz, Puykowicz, Radziwiłowicz, Sznypowicz, Trumponicz* i in.

Jak wynika z badań M. Kondratiuka¹² nazwiska typu patronimicznego derywowane od genetycznie bałtyckich podstaw zachowały swą żywotność również we współczesnej antroponimii polskiej (głównie na Białostocczyźnie) oraz białoruskiej, por. *Bejnarowicz, Budrewicz, Burn(i)ewicz, Byculowicz, Dajnowicz, Dargiewicz, Downarowicz, Gabiniewicz, Gajlewicz, Giniiewicz, Gudelewicz, Gudowicz, Gulbinowicz, Jaświłowicz, Jodowicz, Biernikiewicz/Bierniukiewicz, Dargiewicz, Giedzicz, Gobcewicz* i in. Dokładnie etymologizując antroponimy o litewskiej proveniencji, badacz jednocześnie podkreśla, że stanowią one dziedzictwo wspólnej przeszłości Bałtów i Słowian w obrębie jednego organizmu państwowego, jakim było Wielkie Księstwo Litewskie.

Formacje z polską transpozycją fonetyczną patronimicznego sufiksu *-ic, -owicz/-ewicz* w źródłach Podlasia poświadczane są niewielką liczbą zapisów. Część nazw z tymi formantami, dodanymi do podstaw białoruskich, to formy kancelaryjnie spolonizowane, por. *Haponowicz* (< im. brus. *Hapon*), *Hryszkowicz* (*Hryszko* < im. brus. *Hryhor*), *Scieckiewicz* (*Sciecko* < im. brus. *Sciepan, Stiefan*), *Siesiewicz* (< im. cerk. *Sisoj*) i in. Natomiast antroponimy na *-owicz/-ewicz* typu *Bartłomiejowicz, Józkowicz, Wojtkiewicz* itp. traktować należy jako formy powstałe na gruncie polskim pod wpływem dominującego wzorca ruskiego. W części zapisów w dokumentach podlaskich odzwierciedla się proces wyrównywania form ruskich do polskich i odwrotnie, co przejawia się w obocznym użyciu sufiksów *-ic/-icz, -owicz/-owicz, -ewicz/-ewicz*, np. *Rodziewicz/Rodziewicz, Rogalic/Rogalicz, Trochimowicz/Trochimowicz*.

¹² M. Kondratiuk, *Nazwiska pochodzenia bałtyckiego w regionie białostockim*, „Acta Baltico-Slavica” 25, 2000, s. 123–150; tenże, *Odapelatywne nazwiska litewskiego pochodzenia w języku polskim i białoruskim*, [w:] *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, pod red. S. Musijenko, Grodno 2004, s. 13–29.

Godnym odnotowania jest również fakt, że w ekscerpowanych źródłach na oznaczenie tej samej osoby mogły być używane zamiennie formacje na *-icz*, *-owicz/-ewicz* i nazwy derywowane za pomocą innych sufixów, por. Matis *Budkowicz* / Matis *Budkow*, Wojtko *Popkowicz* / Wojtko *Popko* lub formy prymarne, nie derywowane antroponimicznie, np. Wojciech *Lachowicz* / Wojciech *Lach*. Przykłady te wskazywać by mogły na strukturalną funkcję genetycznie patronimicznych formantów. O ich wyraźnej strukturalizacji świadczyć mogą ponadto antroponimy typu *Bujnowicz*, *Prusowicz*, *Rogalicz*, w których podstawami motywującym są nazwy herbowe *Bujno*, *Rogala*, *Prus*.

Atrakcyjność społeczna w XVI wieku formacji patronimicznych jako typu nazewniczego związanego z ówczesną elitą, spowodowała masowe jej rozpowszechnienie w różnych warstwach na Podlasiu. Nazwisko z „wiczem” na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego pozycją społeczną odpowiadało polskiemu „szlacheckiemu” na *-ski*.

Antroponimia podlaska następnych stuleci nie potwierdza już tak dominującej przewagi formacji na *-icz*, *-ewicz/-owicz* nad innymi typami nazewniczymi. Stopniowy spadek ich frekwencji można obserwować w źródłach podlaskich od końca XVI wieku (por. *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny XV–XVII w.*¹³). Znaczną aktywność zaczynają uzyskiwać inne formanty nazwiskotwórcze, m.in. *-uk/-czuk*. Regres ów wiąże się z osłabieniem wpływów kancelarii Wielkiego Księstwa Litewskiego, spowodowanym inkorporacją (1569) Podlasia do Korony.

Powszechność derywatów z formatami *-icz*, *-ewicz/-owicz* w źródłach dotyczących Wielkiego Księstwa Litewskiego świadczyć może o swoistej modelowości nazwisk typu patronimicznego w nominacji szlachty litewsko-ruskiej jako przeciwwagi dla polskiego modelu szlacheckiego nazwiska odmiejscowego na *-ski*. Sytuując rozwój systemu nazewniczego w kontekście kulturowym Z. Kaleta¹⁴ uzależnia jego kształtowanie się od hierarchii wartości, odmienne układających się w poszczególnych kręgach etno-językowych Słowiańszczyzny: na zachodzie wartość najwyższą stanowiło posiadanie ziemi (stąd dominacja typu nazwiska odmiejscowego), na wschodzie – przynależność do licznej wielopokoleniowej rodziny (i przewaga filiacyjnego modelu nazewniczego).

¹³ Z. Abramowicz, L. Citko, L. Dacewicz, *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV–XVII w.)*, t. I–II, Białystok 1997–1998.

¹⁴ Z. Kaleta, *Nazwisko w kulturze polskiej*, Warszawa 1998.

Skróty

- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, red. A. Vanagas, t. I–II, Vilnius 1985–1989.
- LVKŽ – K. Kuzavinis, B. Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius 1994.
- Mal – M. Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław 1982.